

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ АРХЕТИПОВОГО КОНЦЕПТУ *ВОДА* В ПОЕТИЧНОМУ ІДІОСТИЛІ П. М. МОВЧАНА

У статті висвітлюється майстерність мовотворчості українського поета останньої третини ХХ століття – П. М. Мовчана. Значна увага приділяється лінгвопоетичним особливостям вираження концепту ВОДА як одного з важливих структурних елементів поетичного ідіостилю майстра слова. Для більш усвідомленого рецепіювання змісту в інформативному аспекті подаються відомості щодо еволюції поглядів на воду від міфологічного, релігійного та філософського світоглядів до сучасних трактувань, що дозволяє простежити розвиток семантичного наповнення концепту від загальномовних до індивідуально-авторських смислів.

Концепти природних стихій належать до центральних феноменів будь-якої національної картини світу, оскільки ще за часів античності та в давніх східних традиціях вважалося, що чотири першоелементи – земля, вода, вогонь та повітря (вітер) – становлять основу світобудови. Фундаментальними ці елементи є й для художньої творчості, особливо там, де майстер слова виявляє схильність до онтологічних та гносеологічних проблем, адже природні реалії відіграють важливу роль у філософсько-естетичному осягненні дійсності. Митцем глибокої філософської заглибленості в українському літературному процесі останніх десятиліть ХХ століття став П. М. Мовчан – людина багатогранного обдарування – поет, перекладач, сценарист, публіцист, суспільно-політичний діяч. Народився поет 15 липня 1939 р. у с. Велика Вільшанка Київської області в родині робітників. Навчався в Київському університеті імені Т. Г. Шевченка, а потім в Літературному інституті імені Максима Горького. Далі працював редактором журналу "Дніпро", сценаристом, журналістом. Дебютував поет збіркою з промовистою назвою "Нате!" у 1963 р., на початку 70-х виходять ще дві збірки "Леточе дерево" (1972) та "Зело" (1973), однак найяскравіше творче обличчя П. М. Мовчана виявив в останніх десятиліттях ХХ століття, на які припав пік його творчої активності.

Будучи рецензентом однієї із збірок П. М. Мовчана, високо поцінував творчий таланти поета й І. Л. Муратов: "... З перших же рядків стверджую, – зазначає він, – що перед нами поетичний доробок високо обдарованого автора і що доробок цей є в нашій українській поезії явищем неординарним, яскравим, отож і вартим найбільшої уваги до найдрібніших його вад і недоліків. Не так-то й просто в наш час, коли в багатьох випадках так звана інтелектуальна поезія живиться лише відповідним лексиконом, заявити про себе на цій ниві як про поета, щедро на думки й на емоції. Переважна більшість віршів... вражає масштабним світоглядом, багатющою і самотньою образною системою, глибиною підкріпленої почуттями думки. Це не дифірамп, я не грішу на захвалювання і з повною відповідальністю даю молодому поетові таку високу оцінку" [1: 10].

Творчість П. М. Мовчана наразі є досить маловивченим явищем. Серед дослідників, які торкалися тематики, особливостей ідіостилю, поетики цього художника слова варто назвати імена І. М. Дзюби, М. С. Якубовської. З огляду на лінгвістику, лірика П. М. Мовчана не була об'єктом наукових студій. Тому увага навіть до окремих структурних елементів поетичної картини світу цього майстра слова може становити значний науковий інтерес. Таким чином, актуальність розвідки зумовлена потребою вивчення поетичного ідіостилю П. М. Мовчана з урахуванням новітніх напрямів лінгвістики, які спрямовують вектори дослідження на аспект взаємодії мови, мислення і культури для глибшого проникнення в особливості специфіки мовного відображення мовної і концептуальної картини світу.

У статті **метою** є виявити лінгвопоетичну специфіку концепту *ВОДА* у творчості П. М. Мовчана, окреслити основні семантичні сфери, в яких реалізується цей концепт та охарактеризувати вербальні способи його втілення в поетичному тексті. Оскільки переважна більшість вчених схильні вважати природні стихії архетипами колективного несвідомого, то вважаємо за доцільне говорити про архетиповий концепт *ВОДА* у творчості письменника.

Дослідження феномену води в текстах художньої літератури здійснювалося переважно з позицій літературознавства. А. Р. Борова звернула увагу на міфологеми води в ліриці А. П. Кешкова. К. Є. Коновалова аналізує символ води в текстах В. Т. Шаламова, а І. В. Хомчук розглядає образ води в поезії І. М. Андрусика. Щодо мовних параметрів, то концепт *ВОДА* з точки зору різних підходів аналізували Т. В. Ковтун, О. І. Сімович, Н. М. Сиромля, Ю. С. Степанов.

У ході роботи було проаналізовано 408 текстових мікроконтекстів, які містять слова-репрезентанти архетипового концепту *ВОДА* та були дібрані методом суцільної вибірки зі збірок поета: "Досвід" (1980), "В день молодого сонця" (1981), "Жолудь" (1983), "Календар" (1985), "Світло" (1986), "Осереддя" (1989), "Материк" (1991). Було встановлено, що для вербалізації концепту *ВОДА* майстер художнього слова

використовує ключове слово-ім'я, лексеми-конкретизатори на позначення природних та штучних водоймищ: *струмок, потік, озеро, ріка, джерело, море, колодязь*. Знижену конотацію має лексема *калюжа*.

У загальномовній дефініції, яку фіксують словники, *ВОДА* трактується як: "1. Прозора безбарвна рідина, що становить собою найпростішу хімічну сполуку водню з киснем. 2. Водна маса джерел, річок, озер, морів, океанів. 3. Лікувальні мінеральні джерела, а також курорт з такими джерелами. 4. Навколоплідна рідина" [2: 716-717]. Саме ці значення формують ядро концепту, проте не вичерпують весь той смисл, закладений у мові художніх творів. Ці семантичні наповнення формують архетипову семантичну сферу *ВОДА – НЕОРГАНІЧНА ПРИРОДА*. Розглянемо, які семантичні наповнення в межах цієї сфери формують ядро концепту в поетичному ідіостилі П. М. Мовчана. Найчастіше концепт *ВОДА* реалізує семантичне наповнення *ВОДА – ВОДНИЙ ПРОСТІР*. У творчості майстра слова така лінгвоментальна візія представлена лексемами *річка, озеро, море, струмок, криниця*: "*Пережили... Голосить осінь, / і річка морщить ноги босі*" [3: 18], "*Темні пасмуги вітру рябили річку*" [4: 36], "*і намисто краснопера усріблює річку*" [5: 94], "*Де синя латка моря?*" [6: 71], "*криничка у лузі, хмарки, сіножать*" [7: 72], "*І тільки стежка спрагла до криниці / збігає стрімко, і верта назад*" [8: 71]. Оскільки вода є одним із основних фрагментів картини світу, то цілком очевидно, що образи цього семантичного комплексу вживаються поетом при створенні конкретно-чуттєвого образу природи.

Другим за частотністю є семантичне наповнення *вода – водна маса*: "*Шумить вода на перекамі*" [3: 147], "*Лежать на лежку холодному до ранку / і слухать хлюпін хвиль, і скрегіт річчяків*" [6: 58], "*Слуху торкається чистий дзвінок кришталевий: / звідки ці звуки течуть, як вода з джерела?*" [9: 52], "*Вода в ставку блищала запитально: / навіщо ліс згуцає клейкоту?*" [6: 106]. Оригінально осмислює поет воду як водну масу через усвідомлення її як частини цілого: "*дві сосни, кипарис, шмат вицвілого моря*" [6: 71], "*В ковбані шмат води ставився*" [3: 139].

Семантичне наповнення *вода – водна поверхня* формується в мові поетичних текстів П. М. Мовчана головним чином через сполучуваність ключового слова з прийменниками місця: "*Понад водою птах стелився, / понад водою голубою / ширяв уже пожухлий лист*" [5: 81], "*А поруч – літо: при воді танцюють сині бабки*" [3: 15], "*І малювалося крапасто / дощасте щастя на воді*" [6: 79], "*Над водою вогняною / тонко стелиться туман*" [4: 61], "*і простелився дим покірно / уздовж води*" [5: 52]. Більшість епітетів та метафор, якими послуговується майстер слова в межах цього семантичного наповнення, передають красу осені, вечора: "*Вода спалахнула не гасне, / узявшиш золотим льодком, / і чайка падає смугаста / з-під неба зірваним листком*" [3: 138], "*Вечірня мідь води лункою... / і хвилями мінівся колір – / на золоте та молоде*" [3: 9].

Привертає увагу синтагматична сполучуваність ключового слова з іменниками із семантикою місткості в межах семантичного наповнення *вода – рідина*: "*Ставиш гілку-вербілку у склянку з водою, / переводиш у слово незвіданий зміст*" [5: 25], "*дзьобнули журавлі води із криничок*" [3: 106], "*Геть все передбачив: води повна бочка, / свічки парафінові*" [7: 72], "*Вода з відра виборсується рибою*" [3: 13]. Оригінальним видається перифраз *відро повне бузкового цвіту*, який використовує письменник для передачі зорового образу води, роблячи акцент на кольорі: "*Криниця! – кричу. І випиваю відро, / повне бузкового цвіту*" [4: 84].

Фізична здатність води віддзеркалювати об'єкти зовнішнього світу спричинює появу в межах семантичної сфери *ВОДА – НЕОРГАНІЧНА ПРИРОДА* семантичного наповнення *вода – дзеркальна поверхня*. У мові поетичних творів П. М. Мовчана це семантичне наповнення формується завдяки синтагматичним зв'язкам з дієсловами та прикметниками, які містять сему 'дзеркальність': "*І дня краєчок відбивало море*" [3: 140], "*і відбивались образи сумні / в калюжах, що лягали під подошви*" [7: 17], "*Вже дзеркальний ти зісподу, серцевиною – також; / дивися з води у воду*" [7: 62], "*У воді віддзеркалений косить косар*" [7: 122]. У вірші "На спадку вечора" вода втрачає свою здатність відбивати реалії: "*Не віддзеркалює вода / уже ні хмар, ні птахів*" [4: 32]. Семантичне наповнення *вода – дзеркальна поверхня* може також передаватися за допомогою контексту: "*Нічна вода, роздвоївши багаття, / несе в пониззя відблиски його*" [3: 122], "*Мій відбиток, наче гальку, дошліфовує вода*" [7: 62], "*Подвійний образ птиці на воді / вколював настояну тривогу*" [6: 63], "*А золота в небі! Ще більше в воді, / горять свіжо хмари відмиті*" [7: 122]. У наведених ілюстраціях має місце семантика подвійного образу вогню, ліричного героя, птаха, вечірнього неба.

Найменш численна група ілюстрацій у поетичних текстах П. М. Мовчана є група, де представлене семантичне наповнення *вода – дзеркальна поверхня* утверджується через стилістичний прийом "оречевлення", де вода уподібнюється до дзеркала: "*На дзеркало води вже дише сизо холод*" [8: 52], "*Рука з пером у ніч простерта / над німотою, понад смертю, / над чорним дзеркалом води, / над муром ночі*" [7: 119]. Епітет *чорний* в останньому прикладі увиразнює натуралістичні подробиці – за допомогою метафори автор змальовує нічний простір.

Філософічність лірики П. М. Мовчана простежується у створенні просторової об'ємності – семантичне наповнення *вода – дзеркальна поверхня* розпросторює уявлення реципієнта у вертикальній площині від землі до неба. По-різному впливає образ води на відчуття читача. У мікроконтексті "*Чи від*

води, а чи від неба / так тягне холодом хмарин, / що глибше входили самі у себе" [7: 55] увиразнюються тактильні; смакові відчуття передаються дієсловом *п'ю* в рядках: "*п'ю небо спрагло кров'ю, вустами ручаю*" [7: 73]; звукові асоціації покладені в основу метафори: "*а в ліжку крони небо з шумом / перетікає – вглибину... / туди й назад... Але й угору / струмує джерело прозоре*" [3: 93]. Завдяки подібним асоціаціям автор усуває бінарну опозицію *верх – низ*, наближуючи небесний ідеальний світ до світу земного. Посилує цей смисл вживання неологізму *хмаро-небо*: "*де хмаро-небо змішане з водою*" [7: 95].

Найбільш потужно з приядерної зони концепту в мовотворчості П. М. Мовчана представлена архетипова семантична сфера ВОДА – ЖИВА ІСТОТА. У межах цієї сфери виокремлюється кілька семантичних наповнень. Найяскравіше з них репрезентоване семантичне наповнення *вода – людина*, яке створюється у віршах поета кількома мовними засобами. Найчисельнішою є група, де "олюднення" відбувається завдяки метафорам, які відображають фізіологічну будову людини (частини тіла та внутрішні органи): "*І річка, з хрускотом рівняючи суглоби, / ковтала голки, і в її утробі / мішались мішма слово, пісок, / дерева, люди, капсули пляшок*" [7: 100], "*Чи ти на лови не ходив, / чи в оці чистий води / не відбивався молодим*" [5: 11], "*Нащо золотий навіть ковбаню, / нащо стискаєш горло потічку?*" [3: 10], "*міння супротно вперту течю, / лопатою все тіло ручаю / рубав*" [7: 21], "*Колодязя горлянка*" [10: 50], "*Вуста криничні, повні джерельної наснаги*" [9: 91], "*Потемніла обличчям вода рябувата*" [8: 27], "*і пильно вдвлявся у очі джерел*" [3: 19], "*ручай без'язики*" [9: 47].

Це ж семантичне наповнення знаходить вербальне втілення і в метафорах, які відображають фізичні процеси. Тут доцільно виокремити дві групи. До першої належать метафори, засновані на звукових враженнях: "*себе заколисуює співом струмок*" [4: 48], "*і думать про тепло під моря колісанку*" [6: 58], "*А ген там, попід гай... / річка нижеється густо з росинок / і сміється вода горілиць*" [10: 45], "*До пташиних гнізд розвішай листя / і захрипле джерело прочисти*" [9: 18], "*Сила творця нас приземляє до ранку / Слухайте, як плаче вночі джерелянка*" [10: 8], "*Мовчить важка вода... німіє Коліма*" [8: 53], "*Зіщулившись, вода німа / його [жайвора] не відбивала, / бо слухала, як йде зима / і брязкає металом*" [4: 88]. До другої групи відносимо дієслівні метафори, які передають здатність води рухатися, дивитися тощо: "*А на тебе дивилася річка сліпа*" [4: 36], "*вода на ньому дивиться й пригадує, / куди спливи і радости, і молодість*" [3: 14], "*вода йшла йому навстрічно*" [7: 21], "*І бігла вода слідкома за дівкою*" [10: 28], "*вода у відрах виростає*" [4: 40], "*до річки збігаються всі ручаї*" [10: 38].

Семантичне наповнення *вода – людина* репрезентується також метафорами, що відображають духовний світ людини. Поетом акцентується увага на здатності води переживати певні емоції: "*Вода засмучена була, / бо скаламучена дощами*" [5: 81], "*Одмучена холодна ніжність / води в осмерклому ставку*" [4: 35], "*в пальцях розімкнута ніжність води*" [10: 44], або ж психічні процеси: "*шалену річку приручити*" [10: 35].

Окрему групу, в межах якої стихія води "оживлюється" становлять порівняння людини з водою: "*Повноголоса, наче води, / колись була, кохана, й ти*" [4: 28], "*Та усмішку твою побачив я сумну: / верталась ти назад високою водою*" [3: 63]. Такі ж інтенції спостерігаються і в реченнях, де об'єкт порівняння охоплює всю предикативну частину: "*Та ще додав, що він – криниця*" [7: 47], "*уславити тебе, бо ти – вода в струмку*" [10: 61].

І остання група в межах семантичного наповнення *вода – людина* репрезентована звертаннями до води, як до людини, що посилює емоційність образу: "*і вийди, водо, геть за береги*" [3: 42], "*Зустріє я воду на льоду / при березі сипкому / І їй сказав: – Оце іду / із бджілкою додому*" [5: 15].

В окрему групу доцільно виділити також семантичне наповнення *вода – я*, яка здобуває мовне втілення в поетичних творах П. М. Мовчана в сполучникових порівняннях: "*Твій подих пронизить мене, наче воду у склянці*" [3: 83], а також у порівняннях, виражених родовим та орудним відмінком: "*Якщо хтось буде жити, то буду й я присутній / краплиною в струмку*" [3: 4]. Витоком подібних уявлень очевидно варто вважати фізіологічні дані, згідно з якими людське тіло на 80 % складається з води. За допомогою цього семантичного наповнення поет майстерно передає емоційний стан людини. Наприклад, у мікроконтексті: "*не схитував би кожен кутила крок / мого тремкого водяного серця*" [6: 89] художником слова акцентується увага на семі 'відсутність постійної форми', що передає духовну непевність, тривогу особистості. Доповнює цей образ епітет *тремкий*. Прагнення розібратися у своїх внутрішніх переживаннях зіставляється із зануренням у криницю: "*занурюєшся в себе, як в криницю*" [6: 38]. Таким чином, глибина внутрішнього світу зіставляється з криничною глибиною, утворюючи своєрідну образну паралель.

Семантичне наповнення *вода – тварина* в межах семантичної сфери ВОДА – ЖИВА ІСТОТА розгортається через анімалістичні порівняння: "*та й море, слухняне, як пес, / то бігло слідком, то від люті кипіло*" [3: 12], "*а біля ніг сичить, немов жертія, / роздвоєне жало цівкового ручая*" [9: 74], "*а дітки, зрожевивши ніжками хвилю, / до себе, мов кицьку, її приручали*" [10: 28]. Зовнішня подібність струмка із змією зумовлює появу в поетичній палітрі віршів П. М. Мовчана епітета-неологізма *зміюкуватий* та предиката *гадючитися*, які автор вживає для увиразнення зорового образу: "*гадючився в ногах спіцанілий струмок*" [6: 37], "*І навіщо цей дзвін ножовий / ручаїв та струмків зміюкуватих*" [7: 33].

І останнє архетипове семантичне наповнення в семантичній сфері ВОДА – ЖИВА ІСТОТА, яке представлено у творах майстра слова одиничним мікроконтекстом, – **вода – Бог**: "*Я так віддаленів, мій господи, від тебе... / В мені ти був завжди, ніби вода в криниці, / цюмиті прибував живлющим джерелом*" [6: 37].

Традиційною архетиповою сферою варто вважати ВОДА – ЧАС. У П. М. Мовчана її формують два семантичних наповнення: безпосередньо **вода – час** та **вода – пам'ять**. Семантичне наповнення **вода – час** виформовується завдяки порівняльним конструкціям, переважно вираженим родовим чи орудним іменником: "*З колодязя ж століть / не зачерпнеш нічого*" [3: 80], "*І що зачерпнеш із колодязя часу, / те й буде по жилах твоїх струмувати*" [4: 48], "*Не чую часу течію*" [7: 101], "*Сніг... / оглянувши кругом, у воду зазирнув. / І часу течію змінив у вік зворотний, / щоб повернути те, що кожен вже прожив*" [4: 88], "*Та сипавсь мертвий час струмком піцано в воду / щоб мулом зтягти життєве джерело*" [3: 75], "*З-під борошняних брил, ніби вода з-під криги / світився час живий і закипав в ключі*" [3: 76].

Узвичаєна, традиційна асоціація крапля – мить представлена в рядках: "*цідиться, рідиться хвиля-хвилина, / крапля на хвилю міняється швидко*" [9: 12], де автор у прикладці зближує поняття хвилі та хвилини.

Поетичний доробок П. М. Мовчана багатий на неологізми. Семантичне наповнення **вода – час** також виражене через індивідуально-авторський новотвір, вербально втілений за допомогою прикладки: "*Джерело-пульсарій часу, / бачу, як воно чорніє!*" [4: 66]. Пояснюється витвір нового слова подібністю пульсації джерела з пульсацією, протіканням часу.

Семантика часу також закладена в зіставленні протікання ночі з водним потоком: "*Котилася ніч широчезним потоком*" [3: 57]. В основі такого порівняння лежить сема 'рух', яка передається динамічним дієсловом *котилася*.

Своєрідним доповненням семантичного наповнення **вода – час** є осмислення води як **пам'яті**, оскільки пам'ять забезпечує зв'язок минулого та теперішнього часу. У мовотворчості поета такі смисли знову ж таки найяскравіше представлені порівняннями: "*Якщо нам зраджують літа, / а пам'ять як вода несита*" [3: 58], "*І відсвіжуси пам'ять ковтком води перед самим собою*" [3: 101], "*і пам'ять, наче русло*" [3: 122].

Значною кількістю семантичних наповнень репрезентована в ліриці П. М. Мовчана архетипова семантична сфера ВОДА – САКРАЛЬНІСТЬ.

З давніх-давен вода вважалася джерелом життєвої сили, що було закладено у фольклорній метафорі *жива вода*. Подібні уявлення знайшли відбиток й у творчості П. М. Мовчана, де концепт **вода** реалізує семантичне наповнення **вода – цілюща сила**: "*Не меду, ні – цілющої води / я зачерпнув з глибокої криниці*" [9: 29], "*– Не хочу печалі, – кричально розпечені очі / шукали води, щоб зору вернуть непороччя*" [3: 83]. У цих мікроконтекстах вода має зцілювати не фізичні, а духовні вади людини, про що можна судити з контексту віршів.

Позитивна семантика **води** закладена й у смислового наповненні **вода – святиня**, яке забезпечується використанням епітета-характеристики *свята*: "*в слезах, у початках святої води*" [5: 120]. Джерело цього архетипового-смислового наповнення варто шукати у християнському вченні про особливі властивості святої води.

На особливу увагу в семантичній сфері ВОДА – САКРАЛЬНІСТЬ заслуговує архетипове семантичне наповнення **вода – життя**. Витоками таких інтенцій варто вважати давні уявлення про первісний океан, з якого постало все живе, а також біблійний переказ про те, що світ був створений за допомогою води. У мовотворчості П. М. Мовчана **вода** як **життя** представлена через традиційні метафори (*море життя, криниця вічного життя*): "*І праглось зачерпнуть водиці / з криниці вічного життя*" [3: 126], "*– Хвала за любов! За прихилля травневе! / За зриму теперішність долі і море життя!*" [3: 94]. Окрім цього **вода** як **життя** виражається через варваризм *аква віта*: "*Ущерть наповнюйсь світом! / І навіть із калюж / черпай лиш "аква віту!"*" [3: 80]. Показовим у цьому мікроконтексті є заклик автора знаходити воду життя навіть у калюжах, хоча в загальномовній системі лексема *калюжа* має знижену конотацію. Цим утверджується гносеологічне прагнення знаходити в реаліях зовнішнього світу лише позитивні якості.

Зоровий образ, до якого апелює майстер слова в мікроконтексті: "*І воду фарбуєш, навмисне розрізавши палець, / щоб знати, яка у життя довжина*" [9: 8] покликаний передати цінність життя, засудити кровопролиття. Передається це семантичне наповнення і через вживання епітетів, а також порівняльних конструкцій, що охоплюють предикативну частину речення: "*Потужно б'є життєвий струм*" [6: 105], "*Життя недожите – пиття недопите з тобою*" [3: 83]. Звукові асоціації покладені в основу наступної ілюстрації: "*і солодко вода так п'ється, / і серце в такт всім іншим б'ється: / "Жи-вім, жи-вім, жи-вім, жи-вім"*" [9: 6], де ритм биття серця зіставляється з крапанням води.

Опозицію до інтерпретації **води** як **життя** утворює антитектичне семантичне наповнення **вода – смерть**: "*Брати мої! Де ваше кістя? / На Колимі? На Соловках?.. / Ріка ставала кожна Стіксом – / що Об, що Волга, що Ока*" [6: 47]. Тут П. М. Мовчан обіграє давньогрецькі уявлення про Стікс як про одну з рік, що тече в Аїді – царстві мертвих. Воду в річці Стікс вважали отруйною. Саме через Стікс перевозить Харон душі померлих у царство тіней. Промовистим художнім фактом є перетворення всіх рік на ріку смерті.

Семантичне наповнення **вода – смерть** присутнє й у мікроконтексті, де концепт вербалізується словом *море*: " – Я ще живий! – ворушу ледь губами... / – Допоки доїдеш до ями, ти, хлопче, помреш... / Руки відмерзли – кригу штовхаю ногами, / море скресає – ламається крига під нами... / – Брате, куди на крижині від мене пливеши?... – Дядьку, Ятуше... і ви відпливаєте в море?! / Всі відпливають на кризі. / Хто ж позостався в селі?" [8: 9-13]. З контексту вірша впливає паралель відплиття в море – відхід в потойбіччя.

Зазначимо, що архетиповий смисл **вода – смерть** у поетичному ідіостилі П. М. Мовчана вербалізується лексичними одиницями на позначення водних об'єктів: *ріка, море*, що реалізують ситуацію небезпеки, оскільки є потенційно небезпечними для людини через можливість утоплення, а також через давні вірування людей про життя у водоймищах міфічних істот (змій, русалок, водяників), які надіялися негативним ореолом і зустріч із ними несла людині смертельну небезпеку.

Архетипове семантичне наповнення **вода – очищення** пов'язане з фізичною властивістю води очищувати. Біблійний переказ про потоп, який знищує людство, що занурилося у гріх, є прикладом перенесення фізичної властивості у духовну сферу. Подібно до цього і в П. М. Мовчана вода здатна змивати негативні спогади: "І хвиля набіжить, шовково нас огорне / і змис в одну мить з дитинства плями чорні" [7: 39]. Однак у переважній більшості мікроконтекстів, що можуть бути вписані до цього семантичного наповнення вода втрачає здатність очищувати: "Від смертних мук настоящего крику / криниця братська воду не очистить. / Печаль глибока, забуття велике, / не рознизати водяне намисто" [6: 62]. Поет гостро переживає проблеми війни, втрати близьких, які настільки є тяжкими, що їх неможливо стерти із пам'яті. Втрачає здатність очищувати вода і через науково-технічний поступ, що спричинює недбале ставлення людини до навколишнього середовища, що в мові виражене предикативною конструкцією: "Ти, водо, колись могла світ весь поїняти, / змивала всю скверну з обличчя його, / а зараз стискають бетонні лежача, / і світ цей, напевне, очистить вогонь. / Бо ти не піднімешся, водо, безсила, / до скелі, де їмня увічнив своє / зубилом на камені: "Жорка Дурило", / і хвиля в підніжжі знеможено б'є" [6: 49]. Знижено-побутову експресію в цій ілюстрації несе онім *Жорка Дурило* як збірний образ людей, що не задумуються про стан природи.

Подальший розвиток концепт *ВОДА* здобуває в архетиповому семантичному наповненні **вода – перешкода, межа**: "І золотим стовпом вода звелась зі ставу, / щоб відстань зберегти і колір роз'єднать" [7: 118]. У мікроконтексті "і сам незчувся, як на хвилі / від тебе геть віддаленіє" [11: 51] образ хвилі є втіленням духовної дистанції між людьми. Така ж лінгвоментальна візія присутня й у рядках: "і в розціп між нами поволі вода затіка" [3: 131], де вода постає ніби матеріальною перешкодою між ліричними героями, силою, що роз'єднує.

Архетиповим наповненням варто уважати й потрактування води як **першопочатку всього сушого**, адже на глибоке переконання натурфілософа Фалеса Мілетського саме вода була тією основою, з якої виник наш світ. Такі ж думки культивуються й у Біблії, де світ також створюється за допомогою води. У П. М. Мовчана основою світобудови є джерельна крапля: "З краплі джерельної світ започався" [9: 12], "Ввійдеш в початки, в крапку джерельну" [10: 20]. Важливу роль для правильної інтерпретації цього семантичного наповнення відіграє контекст та синтагматична сполучуваність з лексемами зі значенням "початок".

Однією з важливих тем, до яких звертається П. М. Мовчан, є проблема екології, а отже в поетичному ідіостилі майстра слова виформовується семантична сфера *ВОДА – ЕКОЛОГІЯ*. Яскраво такі інтенції виявляються у віршах, спрямованих на засудження війни та віршах, присвячених чорнобильській трагедії. Моделюючи семантичне наповнення **вода – екологія**, поет часто вживає епітети з негативною семантикою: "І падає камінь в звалтовану воду" [6: 54], "наповнений ущерть водою ртутною" [3: 13], "Стала смертельною рідна вільшанська водиця, / згуба захитус в полі колос твердий... / В білому тілі біль сидить глибоко чорний, / чортова цвіль, чорносіль, чорнобіль" [6: 29]. В останньому мікроконтексті автор використовує звуко-семантичне зближення слів *білий біль* та *чорний, чортова, чорносіль, чорнобіль*, створюючи звукову метафору, засновану на асоціаціях між чорним та білим кольором та болем. Таким чином, увиразнюється глибина трагедії, що сталася на ЧАЕС.

Підкреслює критичне становище екології перетворення води в джерелах на пісок та на смолу: "Серпи іржаві, роги, смерті, / квадрати, кола та хрести, / і б'є пісок з джерел роздертих, / яскраво б'є до сліпоти... / Там Шамбала... пустеля Гоббі" [8: 43], "І видно іскру ту з п'яти кінців: / Яка з них альфа? Де сумна омега?... / Стають тернинами колючі промінці, / вода – смолою в морі безберегim" [8: 26]. Суперечливий світ епохи, де люди нехтують проблемами забруднення, художньо осмислюється в поезії "Ерозія". Автор зіставляє річковий простір з домовиною риба: "ти вивергаси з річки мертву рибу, / і домовини схитуси на дні" [6: 42].

У вірші "Відлуння війни" майстер слова персоніфікує воду для передачі страждань – подібно до людини стихія постає зраненою, носить на собі шрами як пам'ять про воєнні часи: "А на воді – на шрамі шрам; / життя – на латці латка" [4: 22]. У віршах про війну письменник зближує дві стихії – вогонь та воду – для передачі неприродності війни, її страшних реалій, як у поезії "Савур-могила": "Я вгору очі звів

– у даліні побачив: / схлюпнувшись, розлилась, мов пляма світляна, / блукаюча вода, вода жовтогаряча, / що полум'ям була пронизана до дна" [9: 57].

Семантична сфера ВОДА – НОСІЙ ІНФОРМАЦІЇ у поетичному ідіостилі письменника представлена семантичним наповненням **вода – слова**, яке засноване на метафорі *слова течуть*: "*О цей крик на корі – ножова кровотеча, / з щілин літер бив струм голосним джерелом*" [11: 101], "*Слова джерелдують, вологий папір жолобиться*" [11: 108].

Представлена у творах П. М. Мовчана й архетипова сфера ВОДА – ЕМОЦІЙНА СФЕРА, в межах якої реалізується семантичні наповнення **вода – захват**: "*Підступається захват до губ, як вода*" [11: 60] та **вода – журба**: "*Журбою розведена радість, як сажка водою*" [3: 83], що вербально експлікується за допомогою порівнянь. В останньому мікроконтексті автор не випадково використовує іменник *сажа*, який містить сему 'чорний' для передачі почуття гіркоти, туги.

Щодо індивідуально-авторських потрактувань концепту ВОДА, які формують периферійну зону, то до них варто відносити такі архетипові семантичні сфери: ВОДА – АРТЕФАКТ, яка формується через прийом "оречевлення". Найбільш частотним тут є семантичне наповнення: **вода – шиття**. У цьому семантичному наповненні можна виокремити кілька підгруп. До першої зараховуємо порівняння води з матеріалом, шовком: "*Від доторку руки вода стає шовкова*" [11: 114], "*Рибко Гульдор, срібло на пальцях / ти полишила, щоб я не торкався / шовку води, ворушкої блакиті, / не розірвав срібнодзвінної нити*" [9: 12]. Використовуючи епітет *шовковий* для характеристики водного простору автор, передусім, прагне передати дотикові відчуття.

Несподіваними та абсолютно індивідуальним можна вважати метафори: "*Лівобіч гляну – слизне річка, / і в'яжеться вода в вузли*" [5: 35], "*і на клубок мотається струмок*" [3: 21], "*І день розсипавсь, даль розшарувалась, / і води на волокна розповзлись*" [7: 124].

До другої підгрупи належить усвідомлення води **інструментом шиття**, що здобуває вербальну реалізацію в лексемах *голка, прясла*: "*І криж, побитий на суглоби, / в тобі, як прясла води*" [3: 32], "*Оце нам на розкіш і луг, при лузі вільшина, / і голка води, і тепла горошина*" [10: 30].

Наступне семантичне наповнення, наявне в цій семантичній сфері зіставляє **воду з гострим предметом**, що виявляється в предикативних конструкціях: "*Та нагострений струмок / тне підшови що не крок*" [9: 75], "*Кропив'яним серпом, джерельною водою / мизничка урізав – закапала роса*" [7: 49].

Індивідуально-авторське семантичне наповнення концепту **вода – музичний інструмент** присутнє у вірші "Балада про скрипаля": "*Він грає воду у криниці, / блакитне скло, рожевість щік*" [9: 60]. Ця метафора заснована, очевидно, на звукових асоціаціях.

Фіксується в поетичних текстах майстра художнього слова й порівняння води з каменем, де концепт експлікується словом *потік*: "*котить каменем чорний потік*" [7: 107]. Трапляються в поезіях П. М. Мовчана й зовсім несподівані, індивідуалізовані метафори: "*і, босі ноги взувиши в хвилю, / на обрії сонце віднеси*" [3: 6], "*На аркуші води затримай хоч обличчя, / хоч раміями обмеж пустечу руйнівну*" [7: 25].

До периферії концепту належить і сфера ВОДА – СВІТ ПРИРОДИ, яку формує традиційне метонімічне перенесення **рослинності – вода**, що досить часто трапляється в художніх текстах: "*Не обігнати часу ні волами, / ні хвильними вітрами в морі трав*" [6: 25]. Метонімія у творах П. М. Мовчана може поширюватися за допомогою епітета *зелений*, який і вказує на предмет переносу: "*Спадає шелестом згори зелена повінь*" [6: 41], "*І раптом з-поза пліч явився запах сіна: / терпкава духота і призелень густа, / зелена течія пінує по коліна, / і радість наріклась беззвучно на вустах*" [9: 42].

Для передачі семантичного наповнення **вода – світло / морок** П. М. Мовчан знову вдається до словотворення, утворюючи дієслово *джерелує* від іменника *джерело*: "*джерелує ночі зморк*" [4: 61], "*А там, де отвір в ніч, де джерелує лампа, / немає ні душі*" [6: 95]. Викликає інтерес і порівняння променя зі струмком: "*і виплітався, ніби струмок з-під крижини, / з-поза хмарини промінь уже весняний*" [4: 42]. Очевидно, в основі таких асоціацій лежить метафора *світло летиться*.

Як свідчить розглянутий матеріал, поетична стилістика концепту ВОДА в ідіостилі П. М. Мовчана здебільшого формується архетиповими смислами. До ядерної зони належить семантична сфера ВОДА – НЕОРГАНІЧНА ПРИРОДА, яку формують семантичні наповнення **рідина, водний простір, водна маса, водна поверхня, дзеркальна поверхня**; приядерну зону складають архетипові семантичні наповнення ВОДА – САКРАЛЬНІСТЬ (із семантичними наповненнями **життя, смерть, очищення, межа, цілюща сила, сакральна сила, першопочаток**), ВОДА – ЧАС (**час, пам'ять**), ВОДА – ЖИВА ІСТОТА (**Бог, людина, я, тварина**), ВОДА – ЕКОЛОГІЯ, ВОДА – ЕМОЦІЙНА СФЕРА. Периферію становлять семантичні сфери ВОДА – АРТЕФАКТ (**матеріал, інструмент для шиття, музичний інструмент, елементи одягу, папір**) та сфера ВОДА – СВІТ ПРИРОДИ. Лінгвопоетичний образ води створюється за допомогою метафоризації, нагромадження епітетів та порівнянь, які урізноманітнюють семантичні наповнення архетипового концепту ВОДА в поетичному ідіостилі майстра слова.

Перспективним, на наш погляд, є дослідження специфіки функціонування архетипового концепту ВОДА в ідіостилах інших представників традиційної манери письма 80-х – 90-х років ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Мовчан П. М. Відбитки : [поезії] / П. М. Мовчан. – К. : "Український письменник", 1992. – 158 с.
2. Словник української мови : в 11 т. / [голов. ред. І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1 : А-В. – 1970. – 800 с.
3. Мовчан П. М. Світло : [поезії] / П. М. Мовчан. – К. : Молодь, 1986. – 152 с.
4. Мовчан П. М. Календар : [поезії] / П. М. Мовчан. – К. : Рад. письменник, 1985. – 142 с.
5. Мовчан П. М. Досвід : [поезії] / П. М. Мовчан. – К. : Молодь, 1980. – 120 с.
6. Мовчан П. М. Осереддя : [поєми та поезії] / П. М. Мовчан. – К. : Молодь, 1989. – 128 с.
7. Мовчан П. М. Жолудь : [поезії] / П. М. Мовчан. – К. : Молодь, 1983. – 144 с.
8. Мовчан П. М. Материк / П. М. Мовчан. – К. : Видавництво М. П. Коць, 1991. – 106 с.
9. Мовчан П. М. В день молодого сонця : [поезії] / П. М. Мовчан. – К. : Рад. письменник, 1981. – 102 с.
10. Мовчан П. М. Пам'ять : [поезії] / П. М. Мовчан. – К. : Рад. письменник, 1977. – 82 с.
11. Космеда Т. А. Лінгвоконцептологія : мікроконцептосфера *святки* в українському мовному просторі : [монографія] / Т. А. Космеда, Н. В. Плотнікова. – Львів : ПАІС, 2010. – 408 с.
12. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу / Л. А. Лисиченко. – Харків : Видавнича група "Основа", 2009. – 191 с.
13. Юнг К. Г. Психоанализ и искусство / К. Г. Юнг, Э. Нойманн. – М. : REFL-book ; К. : Ваклер, 1996. – 304 с.
14. Wierzbicka A. Understanding Cultures Through Their Key Words : English, Russian, Polish, German, and Japanese / A. Wierzbicka. – New York ; Oxford : Oxford University Press, 1997. – 317 p.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Слюніна Е. В. Вербализация архетипического концепта ВОДА в поэтическом идиостиле П. М. Мовчана.

Статья освещает мастерство языкового творчества украинского поэта последних десятилетий XX столетия – П. М. Мовчана. Особенное внимание уделено лингвопоэтическим особенностям выражения концепта ВОДА как одного из важных структурных элементов поэтического идиостиля художника слова. Для более четкого понимания содержания в информативном аспекте поданы сведения про эволюцию взглядов на воду от мифологического, религиозного и философского мировоззрений до современных интерпретаций, что позволяет проследить развитие семантического наполнения концепта от общезыковых до индивидуально-авторских смыслов.

Sliunina O. V. The Verbalization of the Archetypal Concept WATER in the P. M. Movchan Poetic Individual Style.

The article describes the linguistic peculiarities of the poetry of Ukrainian poet Pavlo Movchan. The great attention is paid to the linguopoetical features of the concept WATER as one of the general structural elements in the poet's individual style. The information about mythological, religious and philosophical paradigms is also under the analysis in offer to observe the development of the semantic filling of the concept from the general linguistic meanings to the author's individual interpretations.